

JONATHAN HARRIS

ΒΥΖΑΝΤΙΟ

ΕΝΑΣ ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΑΡΟΥΣΗΣ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Προοίμιο και ευχαριστίες</i>	11
Πρόλογος.....	13
1 Το λυκόφως των θεών.....	22
2 Το προκεχωρημένο φυλάκιο της αυτοκρατορίας.....	73
3 Ο κατακλυσμός.....	119
4 Ένας κόσμος μεταμορφωμένος.....	160
5 Η κατάκτηση του Βορρά.....	201
6 Δρόμοι προς τη δόξα.....	242
7 Η μακρά σκιά.....	286
8 Ο εσωτερικός εχθρός.....	333
9 Ο νέος Κωνσταντίνος.....	372
10 Ένας γέροντας θυμάται.....	410
Επίλογος.....	448
<i>Χρονολόγιο</i>	455
<i>Γλωσσάρι</i>	462
<i>Πηγές</i>	464
<i>Ευρετήριο</i>	475

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Το ηυκόφως των θεών

Περίεγραψη τον θρίαμβο του βαρβαρισμού και της θρησκείας.

ΕΝΤΟΥΑΡΝΤ ΓΚΙΜΠΟΝ, 1776

Τα ετοιμόρροπα μνημεία της Κωνσταντινούπολης δεν ήταν μοναδικά ίχνη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας που υπήρχαν ακόμη στη δεκαετία του 1540, έναν αιώνα μετά την πώση της. Σε ολόκληρη τη δυτική Ευρώπη, οι βιβλιοθήκες βασιλέων, ευγενών και καρδινάλιων ήταν γεμάτες από χειρόγραφα θρησκευτικών και κλασικών κειμένων στα ελληνικά που κάποτε είχαν αντιγραφεί με προσοχή από βυζαντινούς γραφείς. Μετά την πώση της αυτοκρατορίας, οι Τούρκοι δεν είχαν κανένα ενδιαφέρον για τα χειρόγραφα που είχαν διασωθεί και τα πούλησαν ευχαρίστως σε απεσταλμένους όπως ο Πιερ Ζιλ, οι οποίοι τα μετέφεραν στην πατρίδα τους. Άλλα μεταφέρθηκαν από πρόσφυγες. Αυτοί οι κώδικες περιείχαν τα πάντα: από τα Ευαγγέλια και τους Ψαλμούς μέχρι τα πολύτιμα έργα των αρχαίων ελλήνων φιλοσόφων, που επί αιώνες δεν υπήρχαν στη Δύση.

Ένα από αυτά τα χειρόγραφα είναι ο κώδικας Graecus 156, ο οποίος είναι ακόμη στη Βιβλιοθήκη του Βατικανού στη Ρώμη. Στο Βατικανό υπάρχουν εκατοντάδες βυζαντινά χειρόγραφα, το συγκεκριμένο, όμως, είναι διαφορετικό. Οι νέοι ιδιοκτήτες του δεν ήθελαν να διαβαστεί, και μέχρι τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα η πρόσβαση σ' αυτό ήταν αυστηρά περιορισμένη. Σε κάποιο σημείο στο παρελθόν, αρκετές σελίδες κόπηκαν προσεκτικά από το χειρόγραφο και το περιεχόμενό τους έχει χαθεί για πάντα. Στην πραγματικότητα, είναι εκπληκτικό το ότι έχει διασωθεί έστω και ελλιπές, γιατί το περιεχόμενό του είναι ανατρεπτικό και υπονομευτικό. Ο Graecus 156 χρονολογείται από τον δέκατο αιώνα και είναι αντίγραφο ενός ιστορικού έργου που γράφτηκε στα ελληνικά γύρω στα πεντακόσια χρόνια μετά τη γέννηση του Χριστού. Συγγραφέας του ήταν ο Ζώσιμος, ένας άσημος αξιωματούχος, για τον οποίο δεν γνωρίζουμε σχεδόν τίποτα, που παρακολούθησε τον μετασχηματισμό της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στο διάδοχο κράτος της, το Βυζάντιο.

Ο Ζώσιμος ανήκε στην πλευρά των χαμένων. Κατέγραψε την ιστορία της αυτοκρατορίας μέχρι το 410, διευκρινίζοντας από την αρχή ότι πρόκειται για μια αφήγηση παρακμής και αποσύνθεσης, και ότι η αυτοκρατορία στην εποχή του δεν ήταν όπως παλιά. Την περίοδο που έγραφε, η μισή επικράτειά της είχε χαθεί. Οι δυτικές επαρχίες δεν ανήκαν πια στον αυτοκράτορα, αλλά είχαν καταληφθεί από διάφορα γερμανικά φύλα, τα οποία ο Ζώσιμος –όπως και όλοι οι συμπατριώτες του– αποκαλούσαν περιφρονητικά «βαρβάρους». Στη βόρεια Αφρική είχαν επικρατήσει οι Βάνδαλοι, στην Ισπανία οι Βησιγόθοι, στη Γαλατία οι Φράγκοι και οι Βουργούνδιοι, στη Βρετανία οι Άγγλοι, οι Σάξονες και οι Γιούτοι. Ακόμα και η Ιταλία και η παλιά πρωτεύουσα

της αυτοκρατορίας, η Ρώμη, είχαν χαθεί και τώρα ανήκαν στον βασιλιά των Οστρογόθων. Από την άλλη πλευρά, η Κωνσταντινούπολη είχε γίνει η πρωτεύουσα των εδαφών που είχαν απομείνει στην αυτοκρατορία, και τα οποία ήταν τα Βαλκάνια, η Μικρά Ασία, η Συρία, η Παλαιστίνη και η Αίγυπτος. Πώς είχαν έρθει έτσι τα πράγματα; Ο Ζώσιμος δεν είχε αμφιβολίες: Όταν ένα κράτος δυσαρεστεί τους θεούς, γράφει, αναπόφευκτα παρακμάζει. Και η αυτοκρατορία είχε εγκαταλείψει τις θεότητες του Ολύμπου, που της είχαν φέρει ευημερία και νίκες την εποχή του μεγαλείου της, και είχε στραφεί στη νέα θρησκεία, τον χριστιανισμό.

Επίσης, ο Ζώσιμος δεν έχει καμία αμφιβολία για το ποιος ευθύνεται γι' αυτή την ασεβή εγκατάλειψη της παραδοσιακής λατρείας και την επακόλουθη παρακμή της αυτοκρατορίας: Κατηγορεί τον άνθρωπο που ήταν αυτοκράτορας από το 306 μέχρι το 337, τον οποίο θεωρεί υπαίτιο «της σημερινής καταστροφής της αυτοκρατορίας» («Της άχρι τούδε των πραγμάτων απωλείας αυτός την αρχήν και τα σπέρματα δέδωκε»). Ονομαζόταν Κωνσταντίνος και ήταν ένας τυχάρπαστος. Είναι αλήθεια ότι ο πατέρας του, ο Κωνσταντίνος, ήταν αυτοκράτορας, αλλά, όπως γράφει καυστικά, ο ίδιος ο Κωνσταντίνος ήταν νόθος, καρπός μιας σχέσης της μιας νύχτας με την κόρη ενός πανδοχέα. Με κάποιο τρόπο κατάφερε να μπει στο παλάτι και να κερδίσει τη συμπάθεια του Κωνσταντίνου, σε βάρος των νόμιμων παιδιών του. Εκείνη την περίοδο, η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία εκτεινόταν ακόμη από τη Συρία στα νοτιοανατολικά μέχρι τη Βρετανία στα βορειοδυτικά, και όταν ο Κωνσταντίνος πήγε να υπερασπιστεί τα βόρεια σύνορα της αυτοκρατορίας, ο φιλόδοξος Κωνσταντίνος τον ακολούθησε. Ο Κωνσταντίνος έφτασε μέχρι την Υόρκη, αλλά πέθανε εκεί το

306. Οι στρατιώτες ανακήρυξαν αυτοκράτορα τον νεαρό Κωνσταντίνο – τον γιο μιας πόρνης, όπως τον αποκαλεί ο Ζώσιμος. Όμως, υπήρχαν και πολλοί άλλοι στην αυτοκρατορία που ήθελαν την εξουσία, και σε λίγο ο Κωνσταντίνος πολεμούσε με τον έναν αντίπαλο μετά τον άλλο. Το 312 νίκησε τον Μαξέντιο στη Μουλβία Γέφυρα στον ποταμό Τίβερη, εξασφαλίζοντας τη Ρώμη και τις δυτικές επαρχίες. Το 324 απαλλάχτηκε από τον πρώην σύμμαχό του, τον Λικίνιο, και έτσι τελικά, γράφει μετά λύπης του ο Ζώσιμος, η αυτοκρατορία βρέθηκε στα χέρια του Κωνσταντίνου.

Στη συνέχεια, ο Ζώσιμος αφηγείται πως ο Κωνσταντίνος, που είχε πια περάσει τα πενήντα και ήταν ο ισχυρότερος άνθρωπος στον κόσμο, δεν ήταν πλέον υποχρεωμένος να κρύβει την «εκ φύσεως κακοήθειά του» («Ουκέτι λοιπόν την κατά φύσιν ενούσαν αυτώ κακοήθειαν έκρυπτεν»). Αυτή η πλευρά του χαρακτήρα του βγήκε στην επιφάνεια, ισχυρίζεται ο συγγραφέας, όταν άρχισε να υποψιάζεται ότι η νεαρή σύζυγός του, η Φαύστα, διατηρούσε ερωτική σχέση με τον γιο του από έναν προηγούμενο γάμο, τον Κρίσπο. Ο νεαρός εκτελέστηκε αμέσως. Για τη Φαύστα, ο Κωνσταντίνος επινόπησε μια χειρότερη τιμωρία: Έβαλε να ζεστάνουν υπερβολικά μια θέρμη (λουτρό) και μετά κλείδωσε μέσα τη σύζυγό του, μέχρι που πέθανε από ασφυξία. Αφού έγιναν αυτά, συνεχίζει ο Ζώσιμος, ο Κωνσταντίνος ξαφνικά άρχισε να νιώθει τύψεις: είναι άλλο να σκοτώνεις εχθρούς στη μάχη και άλλο τη γυναίκα σου και τον γιο σου. Ίσως φοβόταν ότι οι θεοί θα του έστελναν κάποια τρομερή τιμωρία, όπως είχαν πράξει για τον μυθικό Τάνταλο, που σκότωσε τον γιο του, τον Πέλοπα, και τον καταδίκασαν να μένει αιώνια όρθιος μέσα σε νερό η στάθμη του οποίου έφτανε ως τον λαιμό του υποφέροντας από αφόρητη δί-

ψα, καθώς το νερό υποχωρούσε κάθε φορά που έσκυβε για να πει. Θέλοντας να αποφύγει μια τέτοια μοίρα, ο Κωνσταντίνος συμβουλευτήκε ιερείς και σοφούς, ωστόσο όλοι του έδωσαν την ίδια, ανεπιθύμητη απάντηση: Το στίγμα ενός τόσο φρικτού εγκλήματος δεν μπορούσε να φύγει.

Τότε εμφανίστηκε στη Ρώμη ένας αιγύπτιος χριστιανός. Στις αρχές του τέταρτου αιώνα, οι χριστιανοί αποτελούσαν σημαντική μερίδα του πληθυσμού της αυτοκρατορίας, και η Χριστιανική Εκκλησία είχε πολλά μέλη σε μερικές από τις μεγαλύτερες πόλεις. Ο αυτοκράτορας Διοκλητιανός (284-305) δεν έβλεπε με καλό μάτι αυτή την αναπτυσσόμενη αίρεση, και το 303 εξέδωσε ένα διάταγμα που επέβαλε να γκρεμιστούν οι εκκλησίες και να καταστραφούν τα αντίγραφα των γραφών. Οι χριστιανοί που κατείχαν υψηλά κρατικά αξιώματα υποβιβάστηκαν και πήραν εντολή να θυσιάσουν στους θεούς επί ποινή θανάτου. Το διάταγμα εφαρμόστηκε, αλλά παρότι ένας μεγάλος αριθμός χριστιανών πέθαναν για την πίστη τους, η Εκκλησία στο σύνολό της δεν καταστράφηκε. Μάλιστα, απέμειναν λίγοι χριστιανοί μέχρι και στην αυτοκρατορική αυλή. Η γνωριμία του με μερικούς απ' αυτούς εξασφάλισε στον αιγύπτιο επισκέπτη μια ακρόαση από τον Κωνσταντίνο, κατά τη διάρκεια της οποίας τον διαβεβαίωσε ότι ο Θεός των χριστιανών συγχωρεί ακόμα και τα πιο ειδεχθή εγκλήματα. Σύμφωνα με τον Ζώσιμο, ο Κωνσταντίνος «τίμησε το δόλωμα». Ανέτρεψε την πολιτική του Διοκλητιανού, έδωσε τέλος στους διωγμούς, άρχισε να ευνοεί ανοιχτά τη Χριστιανική Εκκλησία και παραμέλησε τη λατρεία των θεών του Ολύμπου. Ο Ζώσιμος εκδηλώνει τη φρίκη του γι' αυτή την ασέβεια, αλλά και για το γεγονός ότι ο Κωνσταντίνος εγκατέλειψε τη θρησκεία των προγόνων του.

Αλλά δεν ήταν μόνο αυτό. Ο Ζώσιμος διατυπώνει και μια δεύτερη κατηγορία κατά του Κωνσταντίνου: ότι ευθύνεται για την οικοδόμηση μιας νέας, τελείως περιττής πόλης, που εξάντλησε τον πληθυσμό και τους πόρους της αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με τον Ζώσιμο, η θρησκευτική μεταστροφή του αυτοκράτορα τον είχε κάνει αντιπαθή στον λαό της Ρώμης – κάτι που έγινε ιδιαίτερα εμφανές όταν αποπειράθηκε να εμποδίσει τις παραδοσιακές ειδωλολατρικές τελετές που πραγματοποιούνταν στον Καπιτωλίνο Λόφο. Έτσι, ο Κωνσταντίνος αποφάσισε να μεταφερθεί ανατολικά. Στην αρχή, θέλησε να ιδρύσει μια νέα πόλη κοντά στη θέση της αρχαίας Τροίας, στα Δαρδανέλια της Μικράς Ασίας, αλλά μερικά χρόνια αργότερα άλλαξε γνώμη. Τελικά, προτίμησε το Βυζάντιο και, για να κάνει την πόλη αντάξιά του, αποφάσισε να την ανοικοδομήσει, χτίζοντας αντίγραφα όλων των μεγαλόπρεπων κτιρίων και μνημείων της Ρώμης: Η νέα πόλη είχε Σύγκλητο, μια κεντρική αγορά γνωστή ως Αυγουσταίον, ένα στάδιο για αρματοδρομίες, τον Ιππόδρομο, και μια επιβλητική αυτοκρατορική κατοικία, το Μέγα Παλάτιον. Επίσης ανήγειρε πολλές εκκλησίες και έναν μεγάλο καθεδρικό ναό αφιερωμένο στη Σοφία του Θεού, την Αγία Σοφία. Όμως, καλού κακού, φρόντισε να υπάρχουν και μερικοί ειδωλολατρικοί ναοί. Η νέα μπρόπολη ονομάστηκε Κωνσταντινούπολη προς τιμήν του. Ο Ζώσιμος διαφωνούσε ριζικά με το όλο εγχείρημα και αγανακτούσε για τα τεράστια ποσά που δαπανήθηκαν, και τα οποία αποσπάστηκαν από άλλα μέρη της αυτοκρατορίας μέσω της φορολογίας. Η Κωνσταντινούπολη, αναφέρει, έγινε μαγνήτης για ανθρώπους από όλα τα μέρη της αυτοκρατορίας που ήθελαν να εκμεταλλευτούν την αυτοκρατορική προστασία. Ο πληθυσμός εκτινάχθηκε στα ύψη και οι δρόμοι ήταν επικίνδυνοι λόγω συνωστισμού. Η ελεύ-

θερη γη για δόμηση σπάνιζε τόσο, ώστε εμφανίστηκαν προάστια έξω από τα τείχη της πόλης, ενώ τοποθετήθηκαν πάσσαλοι στη θάλασσα που στήριζαν πλατφόρμες πάνω στις οποίες χτίστηκαν ακόμα περισσότερα σπίτια. Για τον Ζώσιμο, η πόλη ήταν ένα απόστημα που εξαπλωνόταν συνεχώς, και που μια μέρα θα έσπαγε με αιματηρό τρόπο. Δεν ήταν παρά ένα μνημείο στη ματαιοδοξία και τη σπάταλη τρέλα του Κωνσταντίνου.

Υπήρχε και μια τρίτη κατηγορία που πρόσθετε ο Ζώσιμος σε εκείνες της ασεβούς εγκατάλειψης της λατρείας των παραδοσιακών θεών και της ίδρυσης μιας τελείως περιττής πόλης. Ο Κωνσταντίνος είχε κατορθώσει να εξαλείψει τους εσωτερικούς αντιπάλους του, αλλά δεν τα είχε καταφέρει τόσο καλά με τους βαρβάρους που είχαν συγκεντρωθεί στα σύνορα της αυτοκρατορίας. Όταν βρέθηκε αντιμέτωπος με περίπου πεντακόσιους βάρβαρους ιππείς που είχαν εισβάλει σε ρωμαϊκό έδαφος, ισχυρίζεται ο Ζώσιμος, τράπηκε σε φυγή. Επιπλέον, ενώ ο ευσεβής, ειδωλολάτρης αυτοκράτορας Διοκκλητιανός είχε φροντίσει να υπερασπίζεται τα σύνορα τοποθετώντας στρατιώτες σε οχυρά κατά μήκος τους, ο Κωνσταντίνος αποφάσισε να εγκαταστήσει τα στρατεύματα στις πόλεις. Αυτή η ενέργεια όχι μόνο άφησε ανυπεράσπιστα τα σύνορα, αλλά και υπονόμωσε τα στρατιωτικά ήθη της αυτοκρατορίας, επιτρέποντας στους στρατιώτες να γίνουν μαλθακοί και τεμπέλδες. Η χριστιανική θρησκεία ενίσχυσε αυτή τη διαδικασία υπονομεύοντας τις ανδροπρεπείς αρετές που είχαν κάνει τη Ρώμη μεγάλη, αφού προέβαλλε ως ιδανικά την αγνότητα και την αποκήρυξη των εγκοσμίων. Ο Ζώσιμος έφριπτε ιδιαίτερα με τους μοναχούς, γιατί ήταν «άχρηστοι σε ό,τι αφορά τον πόλεμο και άλλες υπηρεσίες προς το κράτος». Στα ανάκτορα των αυτοκρατόρων, εκείνοι που είχαν πλέον εξουσία δεν ήταν οι στρατιω-

τικοί, αλλά οι ευνούχοι. Έτσι, παρότι τελικά τα σύνορα κατέρρευσαν γύρω στα εκατό χρόνια μετά τον Κωνσταντίνο, ο Ζώσιμος τον κατηγορεί emphatically για την παρακμή της αυτοκρατορίας και την απώλεια των δυτικών επαρχιών. «Όταν οι ψυχές μας είναι γόνιμες, ευημερούμε» έγραψε, «αλλά, όταν κυριαρχεί η σειρήνη της ψυχής, ερχόμαστε στην τωρινή κατάσταση».

Για πάνω από μια χιλιετία, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία κυριάρχησε μεταξύ Ανατολής και Δύσης και ηγήθηκε της μετάβασης στον σύγχρονο κόσμο. Ο Jonathan Harris, επιφανής ακαδημαϊκός που ειδικεύεται στο Βυζάντιο, διηγείται τη συναρπαστική ιστορία της αυτοκρατορίας εστιάζοντας σε ιδιαίτερες ιστορικές φιγούρες, σημαντικές δυναστείες και μοναδικές τοποθεσίες. Αξιοποιεί πλήθος πηγών και καλύπτει την κοινωνική, πολιτική, στρατιωτική, θρησκευτική και καλλιτεχνική ζωή του Βυζαντίου.

Με μεγάλη παραστατικότητα, ο Harris αναδεικνύει έναν πολιτισμό πλούσιο σε αντιθέσεις, που συνδυάζει την Ορθοδοξία με τον παγανισμό και την κλασική ελληνική παιδεία με τη ρωμαϊκή ισχύ. Υπό διαρκείς επιθέσεις από πολυάριθμους εχθρούς, το Βυζάντιο επιβίωσε για αιώνες και μάλιστα άνθισε χάρη στην ασυνήθιστη εξωτερική πολιτική του και χάρη στην τέχνη και την αρχιτεκτονική του, που ενστάλαξαν στον λαό του μια βαθιά αίσθηση ταυτότητας.

«Η εμπεριστατωμένη γραφή του Harris προσφέρει μια συναρπαστική και προσιτή μελέτη του μακροβιότερου πολιτικού συστήματος του χριστιανικού κόσμου».

Christopher Tyerman, συγγραφέας

«Ο Jonathan Harris αποφεύγει τους “συνήθεις υπόπτους” και αντ’ αυτού μάς προσφέρει μια φρέσκια ματιά σ’ αυτόν τον μυθικό πολιτισμό με τους κρυμμένους θησαυρούς».

Colin Wells, συγγραφέας

ISBN:978-618-03-0856-3

9 786180 308563

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. 80856